

HALÁSZ LÁSZLÓ

Kényelmetlen tünődések

8.

Celan *Halálfűgája* (Kántás Balázs fordításában) mostanában nem enged el. Alkalmat ad, hogy mérlegeljem a második világháborút követően megszületett költészet olvasását. Mármint azok körében, akiket rendszeres irodalmi olvasónak tartok. Vagyis – szerény igény –, akik hetente legalább kétszer legalább harminc-harminc percen át olvasnak „csak úgy”, nem kizárólag kommersz irodalmat. Miközben nő az iskolázottság, az ő arányuk nemhogy vele együtt nőne, kifejezetten csökken. Itthon legfeljebb három százalékos kisebbséget alkot. Ezen a kisebbségen belüli kisebbségnek számítanak a rendszeres versolvasók, és az ő kisebbségükön belüli kisebbség az említett költészetet kedvtelésből rendszeresen olvasók. Nem hiszem, hogy nagyot tévedek, amikor itthoni számukat legfeljebb egy-kétezerre teszem. E művek felfogása még a tanultabbaknak is leküzdhetetlen gondokat jelent. Celan nagy versét iskolapéldának tekintem. Magam elé képzelek hazai egyetemistát, egyetemet végzetten (kivéve irodalom meg zene szakosokat), és feltételezem, hogy valamilyen eljűk kerül a mű. Esélye természetesen eleve csekély, de ettől eltekintek.

*Pirkadat fekete tejt isszuk este
isszuk délben és reggel isszuk éjszaka
csak isszuk és isszuk
sírgödröt ásunk a levegőben, ott majd nem fekszünk szűken
Egy férfi él a házban a kígyókkal játszik és ír
csak írja mikor leszáll az est Németországba írja Margit aranyhajadat
ír és előlép a házból csillag-villámok közt előfűttyenti vadászebeit
fűttyül zsidóinak ássanak sírgödröt a földbe
és tánczene szóljon azonnal*

Az elképzelt olvasó úgy érzi, hogy miként a cím, az egész teljesen értelmetlen. Már az első sorok a fekete tej ivását emlegetik a nap legváltozatosabb időpontjaiban. Összefüggéstelen szavak rímtelen, alaktalan halmaz. A szakaszok hossza, miként azokon belül a sorok hossza össze-vissza eltér. Az első szakasz végén ugyan annyit sikerül kihámozni, hogy vadászkutyák kíséretében megjelenő férfi parancsára zsidóknak sírt kell ásniuk, de alapjában ez is érthetetlen, mert előzőleg a levegőben ástak, a férfi pedig kígyókkal játszott és írt valami aranyhajú Margitról Németországba. Rádásul, az abszurdítások betetőzéseként, az ásás közben tánczenének kell szólni.

*Pirkadat fekete teje, téged iszunk éjjel
téged iszunk reggel és délben téged iszunk este
iszunk és iszunk
Egy férfi él a házban a kígyókkal játszik és ír
csak írja mikor leszáll az est Németországa írja aranyhajadat Margit
hamu-hajadat Szulamit sírgödröt ásunk a levegőben ott majd nem fekszünk szűken*

*Mélyebbre parancsolja az ásót a föld birodalmába ti meg táncra és dalra gyerünk
övcsatja után nyúl a szemei kékek
gyerünk mélyebbre az ásóval és szóljon tovább a táncmuzsika*

*Pirkadat fekete teje téged iszunk éjjel
téged iszunk reggel és délben téged iszunk este
iszunk és iszunk
Egy férfi él a házban aranyhajad Margit
hamu-hajad Szulamit a kígyókkal játszik
megparancsolja könnyedebben játsszák a halált hisz a halál német mester*

A variációs ismétlésekben azután párként egy újabb nő is megjelenik, a hamuhajú Szulamit, amivel a tanult olvasóm kevésre megy. És rövidre zárja azt az információt is, hogy a halál német mester. Már megint a holokausztról beszélnek.

Egy ennyire szokatlan címnek nyomban meg kellene állítani az olvasást. Felidézendő, mi a fűga és hogyan élt Bach az adott téma megszólaltatásával összes szólamon; a szabadabb kifejtést követően, visszatérve a témához az indítás tükörképeként még egyszer végighaladva a szólamokon, s az elkülönülő záró résszel fejezve be. És felidézendő magának a szónak a jelentése: üldözés, menekülés. Mint kórlélektani kifejezés pedig a személyes információk emlékezetének váratlan vesztesét, célszerűtlen vándorlással járó állapotot jelöl. A címhez társuló tárgyi ismeret nélkül az olvasó felkészületlenül vág neki a vers témájának éppúgy, mint szerkesztése módjának.

*sötétebb zenét parancsol és füstként a levegőbe szálltok
lesz egy sírgödrötök a felbőkbek ott majd nem fekszetek szűken
Pirkadat fekete teje téged iszunk éjjel
téged iszunk délben a halál német mester
téged iszunk este és reggel és iszunk csak iszunk
a halál német mester kék szemekkel
ólmogyójával eltalál téged célt sose téveszt
egy férfi él a házban aranyhajad Margit
ellenünk uszítja vadászkutyáit sírgödröt ajándékoz nekünk a levegőben
a kígyókkal játszik és azt álmodja a halál német mester*

*aranyhajad Margit
hamu-hajad Szulamit*

Ugyancsak tárgyiismeret-függő a vadászkutyák szerepe, és a tánczene sem eredeteskedő költői önkény terméke. Miközben a vonatok szállítmányukkal megérkeztek a haláltáborba, és a deportáltak egy részét elvitték gázosítani, korábbi foglyokból álló zenekar játszott. A deportáltak örültek, mert arra gondoltak, mégsem lehet olyan rossz. De a tánczene, közelebről tangó, alkalomadtán akkor is szólt, amikor csoportos kivégzés zajlott. Levegőbe ugyan csak képzeletben lehet sírt ásni, de oka ezúttal is a fizikai valóság. Azért ástak, ahol kellő hely is jutott nekik, mert ahogy

a táborlakók által éjjel-nappal észlelt krematóriumi láng és füst tudatta, elpusztított társaik a levegőbe szálltak. Ami a fekete tejet illeti, bonyolult metaforikus értelem (meg nem találása) helyett hasznos tudás, hogy némely táborlakók így nevezték a naponta kapott lötytyöt, némi szarkazmussal.

Németország nem amiatt került szóba, mert Auschwitz és környéki társai ott lettek volna – ismerve a zavart, ha megkérünk egyetemistát, egyetemet végzettet, hogy mutassa meg a földgömbön ezt vagy azt a helyet, indokolt szóvá tenni –, hanem mert a férfi német és a megszállt Lengyelországból ír szerelmesének, az aranyhajú Margitnak. Egyáltalán nem véletlen, pillanatnyi költői hangulat, hogy a számos lehetséges női keresztnév közül rá esett a választás. Ismeretfüggő, hogy az olvasó felidézi-e: Margit a csúcsnémet Goethe tragikus hősnője, az örök nőiség megtestesítője. De a *Faust* Margitja nem aranyhajú, az egy másik nagy német, a Párizsba száműzött zsidó Heine *Loreley*-ében a Rajna keleti partjának kiemelkedő szikláján ülő gyönyörű lány, akinek aranyhaja messzire villog. Kontrasztként Szulamittól közel három évezred választja el. Ekkortájt jelent meg a bibliai Salamon királynak tulajdonított *Énekek énekében*. A megigéző szép kedvesnek azonban haja, mint a bíbor, merthogy a hamu csak nemrég lepté el.

A halál német mester (eredetiben Meister aus Deutschland) ugyancsak ismerettel telített: *A fűga művészetét* alkotó Bach német mester, miként Goethe az ő *Wilhelm Meister*-ével és *A nürnbergi mesterdalnokokat* alkotó Wagner – meg a haláltábor felügyelője/parancsnoka. Íme, költészet és valóság, hogy kisbetűre váltsam az immár harmadszor kompromittált Goethét; művészetismeret és művészetén kívüli világismeret. Emlékezni nemcsak a kóros lelkiállapotban lehetetlen, az elfojtást sem kell szükségképpen feltételezni; éppen elég az ismeretek masszív hiánya.

Most megfogódzom alaposan, mert ugyancsak kétségkívül pompás írástudótól való döbbenetes sorokat veszek elő, mint majd igazolom, indokoltan éppen Celan műve után. „Nincs ma olyan politikus a földön, aki több rokonszenvet és nagyobb csodálatot ébresztene bennem, mint Hitler. Olyan pátosz és frenezia jellemzi beszédeit, melyet csak prófétai szellem érhet el. Hitler messianisztikus hévvel dinamizálta azon értékek területét, melyeket a demokratikus racionalizmus lapossá és triviálissá tett.” „A zsidó nem felebarátunk, nem hozzátartozónk, és bármilyen meghitt viszonyba kerülünk vele, ha akarjuk, ha nem, szakadék választ el tőle. Mindnyájunk életében volt egy korszak, amikor meghatottak a zsidók szenvedései. Amikor azonban rájöttem, hogy mi, románok többet szenvedtünk, mint ők, akkor felhagytam ezzel a fajta stupid szentimentalizmussal. A hitlerizmus, ha nem vetette volna fel oly kategorikusan a zsidó kérdést, ha nem hozott volna megoldást ebben az egyetemes kérdésben, akkor kevésbé érdekelné a világot.” Meglehetősen borzongatót ezt olvasni az 1930-as évek közepéből és kissé azon túlról, amikor a hitlerizmus még nem találta ki a *végző megoldást*. A huszonöt éves Cioran is Auschwitz előtt volt.

Kevesebb mint két évtized múltán, immár jó ideje a párizsi latin negyedben élő szerző közeli kapcsolatba került a később ugyancsak Romániából idetelepedett *Halálfűga* költőjével, aki művét anyanyelvén, németül, szintén huszonöt évesen írta. Cioran beszámolója szerint első franciául fogalmazott könyvének német fordítójául ajánlották neki Celant, akinek akkor csak a nevét ismerte. Celan vállalta a fordítást, és bámulatatos gondossággal, a szöveg mély megértésével kivívta Cioran

csodálatát. Nem tudom, mikor elvállalta a munkát, Celan mennyire ismerte társa idézett írásait. És *A bomlás kézikönyve* fordítása közben Celan mit gondolt? Valószínűleg hitelesnek találta az ott olvasható önkritikus sorokat. „Emlékszik arra, hogy hitt a tévedésekben, amelyekbe beleszületett, elveket tűzött ki, és lángelkű ostobaságokat prédikált. Ma is belepirul..., és töri magát, hogy megtagadja múltját.”

Cioran feltehetően bepótolta a hiányt és megismerkedett Celan költészetével. Eközben alighanem az történt vele, amelynek fordítójával, például Rilkével kapcsolatban így írt: „Egy valódi költőt arról ismerek fel, hogy gyakran forgatva, művével hosszú időn át meghitt közelségben élve, *valami* megváltozik bennem. Szervezetünk legmélyébe nyúl bele. A társaságukban élni annyi, mint érezni, hogy vérrünk megcsappan, annyi, mint vérszegénység édenéről álmodozni, és közben hallani, ahogy ereinkben könnyek keringnek.” Hogy beszélgetéseik során melyikük mit mondott, ha ugyan mondott, oly gyökeresen különböző származásukról, körülményeikről, életútjukról, nem tudom. Hajlok rá, evidenciának tekintették Wittgensteint („Amiről nem lehet beszélni, arról hallgatni kell”). Mit mondhatott volna a holokausztról a szüleit elvesztő túlélő annak, aki az oda vezető eszmei úton szükségesnek érezte kiegészíteni a már idézetteket. „Mintha csak a zsidó más majomfajtából vált volna ki, mint mi. Emberileg nem tudunk hozzá közeledni, mert a zsidó először zsidó, aztán ember.” Celan azonban egy másik Ciorant ismert meg, amit megerősített néhány év múlva *A létezés kísértésének* zsidókról szóló fejezete. „Embernek lenni dráma; zsidónak lenni egy másik dráma. A zsidó kiváltsága tehát, hogy *duplán* élje át sorsunkat. Bár *kiválasztottak*, semmit sem nyertek e kiválasztottsággal: sem békét, sem üdvösséget. Ha nem kellene farkasszemet nézniük a hivatásos antiszemitával, drámájuk különös módon kisebb lenne. Az antiszemitizmus nem korhoz kötött, hanem állandó jelenség, és tegnapi hóhéraik ugyanazokat a kifejezéseket használták, mint Tacitus. Tartozom nekik számtalan pálfordulásomért. Vajon, mindig igazat adtam nekik? Ennek híja van.”

Az események ismeretében egészen bizonyos, hogy *A bomlás kézikönyve* fordítása közben mélyen megragadták Celant a következő sorok: „Az öngyilkosság lehetőségének vigasza határtalan térére tágítja az odút, ahol fulladozunk.” És ha vette volna a fáradságot, hogy visszakeresse az öngyilkosság gondolatának megjelenését a fiatal Cioran munkáiban, egy még sokkolóbb helyre akadt volna. „A zsidók mindenben egyediek, nincs párjuk a világon, egy átok terhe nyomja őket. Ha zsidó volnék, rögvest megölném magam.” Celant nemcsak legalább annyira foglalkoztatta az öngyilkosság, mint barátját, hanem vele ellentétben, viszont holokauszt túlélő neves társaihoz, Primo Lévihez, Jean Améryhez, Tadeusz Borowskihoz hasonlóan, érett férfikorban önmaga vetett véget életének, imígyen adva a világ tudtára, hogy minden próbálkozás hiábavaló. *Őket* a múltnak a terhe életképtelenné tette. Amin nem lehet túljutni, azon nem lehet túljutni.

Cioran a maga módján tudott, ahogy előrevetítette két évtizeddel Celan halála előtt. „Az értelem hiába utasítja vissza az életkedvet, a cselekvéseket elnyújtó semmi ereje meghaladja minden abszolútumét. Ez a semmi – ez a minden – bár képtelen értelmet adni az életnek, mégis arra kényszeríti azt, hogy kitartson abban az állapotban, amiben van: *az öngyilkosság-nélküliségben*.” Akárhogy, igencsak vegyes érzésekkel fogadtam kétségkívül őszinte későbbi sorait. „Paul Celan a Szaj-

nába vetette magát. Elragadó és lehetetlen ember volt, szelídségrohamai vadak voltak, nagyon szerettem és kerültem, mert félttem, hogy megbántom, hiszen bántotta minden. Rettenetes éjszaka. Celan *bölcs* elhatározásán gondolkodtam. Végigjárta az útját, kimerítette a pusztulásnak ellenszegülés minden lehetőségét. Létezésében bizonyos értelemben nincs semmi töredékes vagy elhibázott: teljességgel megvalósította magát.”

Minden baj ellenére a nemzet karakterének lényege romlatlan. Alapja a patriotizmus. Magába olvasztja a spártaiak józanságát, az athéniak ékesszólását, meg a hősi katonai hagyományokat. A hősi múlttal szemben áll a hitvány közelmúlt. A parasztság túlságosan műveletlen, noha az egyetlen pozitív osztály. A parasztok a nemzetépítés nyersanyagai, az igazi osztály, de a társadalom testébe befurakodott egy önző és romboló társadalmi osztály, a társadalom pestise és kolerája. Az objektív idegenek a nyugati struktúrák importőrei, meg akik gazdasági lehetőségek reményében özönlöttek be. Az idegenség kultusza a gonosz gyökere. A vér közössége biztosítja a külső impulzusokra adott hasonló reakciókat, ami a haladás kulcsa. A haladás feltétele az etnokulturális egység. A zsidók különösen veszélyesek, mert nem hajlandók karakterük feladására. A feudális privilégiumok felszámolandók, a nemzeti lényeg és a modernizáció összekapcsolandó. Fájdalom, hogy a társadalom spirituális kötőereje felbomlóban: amennyit nyertünk a haladással, annyit veszítettünk ősi szokásaink megszűnésével személyes kapcsolatainkban. Népünk belül örökösen megosztott politikájában. Burjánozni kezdenek az alap nélküli formák. A nemzet alkotását a népköltészet és a népszokások tanulmányozásából ismerhetjük meg, nem pedig azokból a negatív sztereotípiákból, amelyek többségükben külső eredetűek. Az isteni törvény, a szabadság, testvériség, egyenlőség megvalósításának élharcosa. A demokratikus modernitás gyökerei a múltba nyúlnak, mint beteljesítetlen ígéret aktíválható. A hazafiság mélységesen vallásos érzület: fennkölt örület.

A gyors döntéshozatalra való képesség, szkepticizmus, bátorság, pazarlás, fatalizmus, nagy társadalmi különbségek, állhatatlanság, vendégszeretet, tolerancia, erős nemzeti érzület jellemez bennünket. A legfontosabb nemzeti karakterjegyek: hazafiság, hősiesség, vallásosság. De csordaszellem, forrófejűség, szalmaláng is. Alkatilag mentes az idegengyűlölettől, de az idegen befolyás ellen szakadatlan küzd. A nemzeti alkat még nem szilárdult meg, ezért jellemzik ellentétes jegyek. A fő vonások, mint a nyitottság, a fogékonyság, az érzékenység az alulról katalizált társadalmi és kulturális fejlődés lehetőségei. A nemzeti lélek problémája inkább ontológiai, mint történeti. A nemzet spirituális entitás. A köznép megőrizte tisztaságát azokra az időkre, amikor majd az autentikus történelem biztos alapját adhatja. A parasztság kulturális hiányosságai nem akadályozhatják meg a nemzet organikus egységének helyreállítását, sőt éppen az újjászületés zálogát jelentik. A hagyomány felélesztése a kollektív megújulás természetes fókusza. A történelmi alulfelettség nem eredendően rossz, hanem erő és új élet forrása. Szemben állunk a túl keleti és utópiára hajlamos orosz karakterrel. A nemzetben rejlő pozitív lehetőségek kibontakozása megállt, ez negatív pszichológiai reakciókhoz vezetett, melynek csak reformok és a társadalmi feltételek javulása révén válhatnak pozitívvá. A nemzet ereje a homogenitás megőrzésén múlik.

A zsidóság nem újabb népi kultúra, hanem antitest. A zsidó demokrácia helyett a parasztra összpontosító valódi demokrácia szükséges. A faji tisztaság előbbre való, mint az etnikai keveredést eredményező nemzetépítés. A nemzeti karakter végveszélybe kerül; korcs nemzet alakul ki. A nyugatosodott elit nem ad erkölcsi útmutatást, és hozzájárul a nemzeti karakter bomlásához. A nemzeti ideológia alapja az abszolút transzcendencia földi megvalósítása. Lehetséges a múltba süppedéstől mentes nemzettudat. A parasztkultusz, a tradicionalizmus, a romantika, szupranemzetieskedés elutasítandó: a parasztpolgárság létrehozandó. A liberális nemzeti elit értékes, nem idegen erők lakója. A beteg liberális-demokratikus világtrend hiányosságait orvosolni kell, de nem másolással, hanem a saját nemzeti ideológia megteremtésével. Csak akkor képviselheti valaki nemzeti karakterünket, ha egyéniségében megvalósul az organikus spirituális szerkezet, amelynek letéteményese a nemzetünk. A folytonosság nyugati szelleme részesítendő előnyben a keleti megszakítottsággal szemben. A nemzeti karakter a kereszténység és a népi kultúra sajátos viszonyában ragadható meg. Az időtlen áldottság állapotában létezett és spirituális küldetése van. A parasztok meggörcsödtek, lassú járása sorsunk árnyának szimbóluma. A nép átugorja a történelmet, és az örökkévalóságba ugrik.

Az első bekezdés a tizenkilencedik századi, a két további bekezdés a huszadik századi nézeteket foglalja össze, amelyeket *A Nép Lelke* című vastkos könyvben találtam a nemzet karakteréről. Azt nem állítanám, hogy a (szükségképpen tömörített, egyszerűsített és összefüggőbb) jellemzés pontosan megmutatja, milyen is e karakter, de a lényegét illetően betűhíven megmutatja, milyennek látták azok az értelmiségiek, akiktől a jellemzés származik. Tükör tehát, amelybe belenézve sok mindent megtudunk magunkról. Így igaz, noha a legfontosabbat elhallgattam. A kép a román nép lelkét vázolja fel, az ő íróik, filozófusaik, történészeik nézetei alapján. Mégis, megkockáztatom, hogy ha erről továbbra sem szóltam volna, a magyar néplélekre vonatkozó evidenciaként jelent volna meg. És nem azért, mert olyan „okos” általánosságokban fogalmaz, amelyeket a világon minden nép egyaránt magáénak érez. Sokkal inkább a közös nyomorúságból fakadó gondok miatt, amelyeket a vélelmezett és tényleges néplélektől áthatva, hasonlóan ragadtak meg az elkötelezett jellemzést készítő, természetesen anélkül, hogy tudatában lettek volna. Mindhiába. Már hogyan is fogadhatnák el ők és vallhatnánk mi, hogy „gyalázatunk, keservünk / Már ezer év óta rokon.” Ki az ma közülük és közülünk, akinek hallása Adyéval egyezik? Dunának, Oltnak egy a hangja. Ugyan. A távolabbról észlelt nagy hasonlóságok és kis különbségek testközelből átváltoznak hatalmas különbségekké és elenyésző hasonlóságokká.

Több hónappal később került elém az alábbi mellbevágó pár sor: „Ady arról beszél, hogy magyarnak lenni átok. Persze; de mi ez ahhoz képest, hogy az ember román? Magyarország van vagy volt; Románia nem volt és nincs. És csak annyit mondhatok róla: »Balsors, hogy az ember román.«” Cioran írta a *Füzetek*ben több mint ötven éve. Adyt ismerte, de Kőlcseyt, úgy látszik, kevésbé.

A tolerancia megtestesítőjeként Voltaire munkássága áll előttünk. A szólásszabadság gyakran terhes, ilyenkor előkapjuk a sok ismétlés ellenére erejéből nem veszített, meglehet apokrif maximát: „Nem érték egyet azzal, amit mondsz, de életem végéig harcolni fogok azért, hogy mondhasd.” Csakhogy némi gond van az iskolapéldával.

A huszonöt éves Voltaire egyik írásában a zsidókról becsmérően szolt, amit egy érintett levelében kifogásolt. A még zsenge Voltaire-tól is elvárható volt az a két dolog, amit tett. Az első: időben válaszolt, a második: mismásolás nélkül elfogadta a bírálatot. „A kérdéses sorok támadók és igazságtalanok. Ezért kitörlöm őket a következő kiadásban. Amikor valaki rosszat tesz, helyre kell hoznia, és én indokolatlanul tulajdonítottam egyének vétkeit egy népnek.” De nem volt várható, amit mégsem tett. Nem változtatott semmit, sőt. „Nem lennék a legkevésbé meglepődve, ha egy nap halálos veszélyt jelentené az emberi fajra” – nyilatkozott. Egy másik írásában pedig mindegyik vallást nevetségessé teszi, de a zsidó vallásúakról ezen túl van rossz szava. „Az összes népet felülmúlja arcátlan történeteivel, rossz viselkedésével és barbárságával. Rászolgál a büntetésre, mivel ez a sorsa.” Kegyetlen szavak, akkor is, ha a maga tizennyolcadik századi környezetében nézem. Voltaire már jócskán túl volt a hetvenedik évén, bőven volt hát ideje meggondolnia, mit ír. Ha a szólásszabadsággal összhangban volt is, élesen ellentmondott annak a felismerésnek, amit már fiatalon pontosan megfogalmazott. Szemléltette, hogy a végtelen negatív véleményt mennyire megelőzi az ellenséges érzület, amin még ez a ráció erejét hirdető rendkívüli elme sem tudott úrrá lenni. Ráadásul az sem zavarta, hogy intoleráns indulatosságával ő, a nonkonformista szabad szellem, igen konform módon osztja sokak előítéleteit.

Az sem éppen példamutató, ahogy a két – pusztán a netán tájékozatlan olvasóban felébredő gyanú eloszlátása miatt: nem zsidó, nem rokon – Rousseau-val viselkedett. A Voltaire-nél jó két évtizeddel idősebb Jean Baptiste komédiáiról és epigrammáiról volt ismert. Voltaire „öreg rímmesternek” nevezte, „mérgező kigyóhoz” hasonlította, akinek „élete székelyen és bűnnel teli”. Utóbb elismerte, hogy „ő, akinek nagy érdeme volt, hogy tehetségét sohasem használta ellenségei szétzúzására, hagyta elveszni ezt az érdemét.” Ennek ellenére még harminc évvel az öreg rímmester halála után is megragadta az alkalmat, hogy Jean Baptiste-ot ellenségeként emlegesse. Jean Jacques-hoz sem éppen meleg barátság fűzte, de ebből nem következett, hogy a *Levelek a hegyekből* kapcsán a szerzőt kétségtelenül változatosan, hol „deklamáló sarlatánnak”, hol „sárból és epéből gyúrt léleknek” nevezze. Majd nem sokkal később, az *Új Héloise* megjelenését követően így írjon: „Soha egy kurva nem imádkozott többet, soha egy inas, lányok elcsábítója nem volt filozofikusabb.” Hogy d’Alembert személyeskedőnek nevezte, a legkevésbé.

A tolerancia mértéktartás. Amikor a negyvenéves Voltaire Frigyesztől, a porosz trónörökösztől levelet kapott, amelyben egyebek között azt olvashatta, hogy „csak egy Isten és egy Voltaire van a világon”, a helyére tette. Ám amikor néhány év múlva Frigyesből király lett, Voltaire azt hitte, hogy kapcsolatuk révén fontos politikussá válhat. A francia udvar megbízásából titkos küldetést vállalt, és megjárta a menekülőt, Potsdamba ment, hogy kitapogassa, számíthatnak-e Frigyes támogatására az Ausztria és Anglia elleni háborúban. A király átlátott Voltaire szerepén, ravaszabb is volt nála. A Voltaire által elé terjesztett emlékirat margójára Frigyes egy szellemes versikével koppintott az író (megbízóinak) orrára, és nem hagyta magát bevonni a konfliktusba. Még Voltaire-nek sem állt jól, hogy olyan terepre merészkedett, amely határtalan becsvágya ellenére sem volt az övé.

Azzal sem nőtt a szememben, ahogy tagja lett a Francia Akadémiának. Első próbálkozása kudarccal végződött, mert az „ájtatosok” nem engedték be. Írt egy megalázkodó levelet, amelyben a vallás tiszteletéről fogadkozott. Condorcet úgy találta, hogy jobb lett volna, ha helyett lemond az Akadémiáról. Ezek után vállalta el Voltaire Mme de Pompadour megbízásából egy alkalmi műnek a megírását, amelynek jutalma az akadémiai tagság volt. De óvatosságból az „ájtatosok” szemét szűrő egyik tragédiáját elküldte a pápának, mint „felvilágosult és nagyeszű pontifexnek”. Miután a pápa apostoli áldását adta, Voltaire célba ért. Mit kívánok hát ...-tól, meg ...-tól ma? Ahogy mondják, aki a célt akarja, a hozzá vezető eszközöket is akarnia kell. A történet szánalmasságát növeli, hogy nemcsak az utókor, de az eljárás idején már Voltaire is bizonyosan tudta, hogy nem a Francia Akadémia emeli meg őt, hanem ő az Akadémiát, ha tagjává lesz.

„Mélység, intuíció, nagyság, spontaneitás, nemesség, képzelet, humor, megértés, okosság, jó ízlés, udvariasság, változatosság, termékenység, varázslat, könynyedség, finomság, stílus, harmónia, melegség, tisztaság, korrektség, elegancia, tökéletesség.” Még ha rosszmájúan feltételezem, hogy Goethe legalább annyira magára gondolt, mint a franciára, akkor is meglep, amiről megfélekedezett. Ami emberri, az elkerülhetetlenül tökéletlen. A nagyság a vétkek jelentőségét is megnöveli. Bálványozásnak soha nincs, mérlegelésnek mindig van helye.

Kezemben egy igazolványfénykép huszonhárom éves koromból. Persze, ráismerek: ilyen voltam. Ha akkor valaki kezembe nyomhatott volna egy rólam most készült fényképet, értetlenül néztem volna. Ki ez? Mit kezdjek ezzel az idegen alakkal? Pedig amúgy egész jól tartja magát. Fiatalkori magam mindig velem van; világosan látom őt, karomat sem kell kinyújtanom érte. Azt a fiatalembert viszont beláthatatlan távolság választotta el attól, aki lett(em). Ahhoz, hogy elképzelhesse, hiányzott az anyaga. A fantázia a kevés képesség egyike, amellyel *játszva* kenterbe verném őt.

Az embergyűlölet legalább olyan távoli tőlem, mint a közönyösség. Emberkerülő vagyok, de/mert semmi sem izgat erősebben, mint az ember.

Camus ír a köpőcelláról, és csodálkozom, hogy nem Kafka találta ki. Egy téglából emelt helyiség. A fogoly mozogni nem tud, áll benne. Az ajtó éppen az álláig ér. Csak az arca látható. Mindegyik őr ráköp, amikor elmegy előtte. Arcát a fogoly nem tudja letörölni. Életem során két törekvésem bizonyosan erős volt. Ne kerüljek köpőcellába és egy pillanatig se legyek őr. De ha mégis arra ítélték volna, hogy őr legyek, én is rá-ráköptem volna az áldozatra?

Még abba az egyszemélyes klubba sem lépnék be, amelybe én venném fel magamat.